

Lakatos Júlia

Mi fán terem a nemzeti egység?

A mindenkori köztársasági elnök szerepköréhez tartozik a nemzet egységének megtestesítése. De vajon mit is jelent a nemzeti egység? Egyáltalán létezhet-e ilyen egy egyre inkább polarizált társadalomban?

Sulyok Tamás, új köztársasági elnök megválasztásával sokakban felmerül a kérdés, hogy vajon képes lesz-e megtestesíteni a nemzet egységét.

A választók számára ez elsősorban pártpolitikai kérdés, nem eszmei. Mi több, jó ideje az. Egyértelmű, hogy a Fidesz nem tudott volna olyan jelöltet kiállítani, akit az ellenzék elfogadna, ahogyan az is nyilvánvaló, hogy a kormánypártokban is csak annyiban volt meg a szándék a konfliktusok csökkentésére, hogy ezúttal nem egy élvonalbeli pártpolitikust választottak.

Politikai megközelítésből Sulyok Tamás választása közvetlen reakció a Novák Katalin és Varga Judit lemondásához vezető válságra. Ebben a helyzetben egyformán volt szempont a jelölt függetlensége látszatának megteremtése, a lojalitás biztosítása, és annak megelőzése, hogy megismétlődessen egy a korábbihoz hasonló hiba. Az Alkotmánybíróság volt elnöke mindegyik szempontot teljesíti. Egy elvben független kontrollszerepet ellátó intézmény élén állt, mégis a Fidesz által képviselt értékeket fontosnak tartó jogászember, aki biztos, hogy nem hagyta figyelmen kívül egy kegyelmi döntés esetében, hogy az az ügy lefolyásából adódóan meg fog jelenni a Kúriai Döntések című szakmai kiadványban, ahogy tette azt Novák Katalin, illetve tanácsadói.

A megválasztásához vezető kontextusnál azonban jóval érdekesebb, hogy vajon maga a köztársasági elnöki szerep *alkalmas-e* a nemzeti egység kifejezésére. Előrebocsájtjuk: álláspontunk szerint habár az Alkotmány megköveteli, a magyar politikai fejlődés jelen állapotában nem szerencsés ezt a szerepet a köztársasági elnöktől várni.

Felmerül a kérdés, hogy hogyan kötődik a nemzeti egység a politikai fejlődéshez? Elemzésünkben a nemzeti egységet azért kötjük a fejlődés kérdéséhez, mert nem gondoljuk, hogy pusztán vezetési, azaz személyiségbeli kérdés volna az, hogy a köztársasági elnök képes-e "összehozni a nemzetet". Sokkal inkább köthető a politikai rendszer jellegéhez, a demokratikus hagyományokhoz, és ez által ahhoz, hogy egy nemzet a politikai fejlődés folyamatában éppen hol helyezkedik el. A politikai fejlettség különböző fázisaiban ugyanis másként jelenik meg a nemzeti egység.

Nemzeti egység és politikai fejlődés

A nemzeti egység létrejötté egy szituatív jelenség. Politikatudományi vizsgálata a 60-as évek második demokratizációs hullámakor vált hangsúlyossá, majd a 90-es évek paradigma-váltásával a harmadik demokratizációs hullám idejében alábbhagyott. Ennek oka, hogy a 60-as években két párhuzamos fejlődési pálya létezett, egy a nyugati demokráciák körében, egy pedig az újonnan létrejövő, nem nyugatos demokráciák körében. Ez utóbbiakban még a demokratikus intézmények és hagyományok megteremtése volt a cél, így nyilvánvalóan nem lehetett ugyanazon szempontokat számonkérni rajtuk, mint a már jóideje a liberális demokrácia égisze alatt működő nyugati demokráciákon.

A politikatudomány számára ennek következtében világossá vált, hogy nem lehet a fejlődést egy előre meghatározott célra irányuló, teleologikus folyamatként értelmezni. Amikor politikai fejlődésről beszélünk, nagy a kísértés, hogy egy tetszőlegesen kiválasztott állapotot, vagy szintet társítsunk a "fejlettség" képe mellé. Holott a fejlődésre egy folyamatos, nyitott végű folyamatként kell tekintenünk, amely nem egyetlen modell szerint fog végbemenni (Binder, 1964). Nem is volt elvárás, hogy az újonnan létrejövő demokráciák olyanok legyenek, mint európai, vagy észak-amerikai társaik. Mivel ez az elképzelés első sorban a politikai stabilitás megteremtésére törekedett, ezért számos helyen olyan nagy kormánypártok jelentek meg, amelyek maguk alá gyűrték a szakszervezeteket és egyéb érdekvédelmi csoportokat, továbbá folyamatosan növelték a kormányzati munka centralizációját. Ez ugyanis a fejlettségnek egy másik – adminisztratív hatékonyságra épülő – értelmezését valósította meg, ami akkor tekint egy nemzetet fejlettnak, ha "működőképes", azaz jól szervezett. A különböző központosító politikai törekvések kétségtelenül hozzájárultak ehhez ezekben az országokban. Kérdés, hogy lehet-e fejlett egy ország, akkor, ha nem támaszkodik a történelmi hagyományaira, hanem új ideológiát, új célokat szab meg? A nemzeti egység megteremtésének egyik kulcskérdése a modernizáló elit és a hagyományokban élő társadalom viszonya. Lucian Pye ennek kapcsán úgy fogalmaz, hogy a nemzeti egységet az elitek és a társadalom közeledése fogja megteremteni, amit mai fogalmakkal a populizmus megelőlegezésének tekinthetünk (Ld. u.o.).

Akkor lehet egységes társadalom, ha a modernizáló elitek megtalálják a közös hangot a hagyományokhoz ragaszkodó állampolgárokkal. Mindez a nacionalizmus megerősödéséhez vezetett mivel a nacionalizmus az újonnan létrejövő nemzetek pszichológiai reakciója a nyugati hatásokra. A nyugattal való összehasonlítás a különbözőségeket kihangsúlyozását eredményezte (Ld. u.o.). Ez akkoriban természetes és elfogadott volt, a politológusok, akik a témával foglalkoztak elismerték, hogy azok a politikusok, akik ezen országok élén álltak a modernizáció és a fejlődés hívei voltak. Igaz, nem úgy, ahogy a nyugati minta ezt előrevetítette.

A 90-es évek demokratizációs hulláma azonban olyan kelet-európai országokat érintett, amelyek a demokratikus átmenet kapcsán úgy érezték, hogy hosszas elszigeteltség után, végre visszatérhetnek Európába. Így aztán az elvárás velük szemben sokkal inkább a nyugati minta követése volt. Az ahhoz történő felzárkózás. A politikai fejlettség mérőfokává a nyugati modell adaptálásának szintje vált, és az az ország volt fejlettnak mondható, amely gyorsan és hatékonyan vette át a demokratikus intézményeket és a szabadpiaci gyakorlatot. A nacionalizmus növekedése immár nem volt összeegyeztethető a fejlődés és a modernizáció szellemiségével. A demokrácia minőségét egészen más – nyugati – szempontok szerint kezdték mérni, abból kiindulva, hogy mi az az ideális fejlettségi szint, amit minden nemzetnek el kellene érnie. Ilyen megközelítésből nézve Magyarország nagyjából az uniós csatlakozásig tartozott az "éltanulók" közé az 1990-es évek

körül demokratizációs országok közül. De vajon hogyan hatott ez a nemzeti egység kialakulására?

Politikatudományi szempontból a nemzeti egységet közös identitás és közös célok együtteseként definiáljuk. Nagy nemzeti traumák, vagy konfliktusok, történelmi törésvonalakat követő tudatos nemzetépítés, illetve az oktatás különböző formális és informális intézményei képesek előállítani. Innen nézve, a rendszerváltást követő katarzis képes volt rövid ideig megteremteni egyfajta nemzeti egységet, azonban a politikai rendszer jellege, valamint az állampolgári nevelés formális és informális színtereinek hiánya következtében ez nem tudott tartósan fennmaradni, s pláne nem a köztársasági elnöki intézmény révén. Holott a kiindulópont az volt, hogy majd a köztársasági elnök személye lesz egy olyan integratív erő, amely képes fenntartani a nemzeti egységet. Az amúgy szimbolikus szerepnek ez lett volna a funkciója. Ezzel szemben Göncz Árpád, Mádl Ferenc és Sólyom László, a maguk idejében ellentmondásos személyek voltak, még akkor is, ha az ország jóval kevésbé volt megosztott, mint napjainkban, és a köztársasági elnök személyét nagyobb tisztelet övezte, mint jelenleg. Elfelejtjük, hogy Göncz Árpádot anno a Kossuth téren kifütyülték, vagy hogy Mádl Ferenc hány törvényt küldött vissza az Országgyűlésnek, illetve, hogy Sólyom László milyen támadásokat kapott amiért tiltakozott a bánáti bazsarózsa természetes élőhelyére tervezett NATO lokátor ellen. Azaz, a köztársasági elnökök tevékenységét a kezdetektől fogva javarészt pártpolitikai alapon ítélték meg.

Ennek ellenére létezik egyfajta nosztalgia a “régi típusú” apolitikus, vagy civil köztársasági elnöki szerep iránt, azonban ez sosem volt megszilárdult, általánosan elismert hagyomány. Már csak azért sem, mert a modern, demokratikus köztársasági elnöki szerep tulajdonképpen még nem rögzült a rendszerváltás óta eltelt három évtizedben. Mivel nem volt minta a köztársasági elnökök számára, amire támaszkodhattak volna, ezért nagymértékben a jelöltek személyes szerepfelfogása alakította, hogy ki hogyan tölti be a pozíciót, mennyire aktív közéleti szerepvállalásában, milyen témákat karol fel. Egy ideig autonómabb szerepfelfogású jelöltek voltak, majd az aktív politikusok köréből kiemelt ideológiailag elkötelezettebb személyek. Ez utóbbi önmagában nem zárja ki, hogy valaki sikeres köztársasági elnök legyen, ám kétségtelen, hogy a Novák Katalin körül kialakult botrány olyan irányba tolta a jelölési folyamatot, amely közelebb áll a 2010 előtti gyakorlathoz. Ugyan most úgy tűnik, hogy a Fidesz jelölési folyamatából eredően megrendült a köztársasági elnöki intézménybe vetett bizalom, hosszú távon nem tudjuk, mennyire lesz hatással akár a jelenlegi botrány, akár Schmitt Pál korábbi lemondása a tisztség jellegére. Számos nemzetközi példát láthattunk elnökök visszalépésére, amely segíthet kontextusba helyezni a jelen eset súlyosságát.

A rendszerből eredő korlátok

A sikeresség kérdése egy köztársasági elnök esetében épp amiatt nehezen mérhető, mivel ennyire egyéni a szerepfelfogás. Teljesítményüket mérhetjük célkitűzéseikhez, vagy a pozíciót korábban betöltő személyek örökségéhez. Azonban ezek általában függetlenek a nemzeti egység megtestesítésétől. Ez utóbbi inkább egy szlogen, amit minden köztársasági elnök hangsúlyoz, azonban épp a politikai rendszer jellegéből adódóan nincsenek valódi eszközeik arra, hogy tegyenek érte. Hiszen hogyan tudnák képviselni a nemzeti egységet? Az újévi köszöntővel? Épp a köztársasági elnök szimbolikus szerepe az, ami korlátozza szerepét. Ha a nemzeti egység megtestesítését annak tekintjük, hogy egyetlen pártnak sem kedvez ez ugyan megvalósítható, azonban véleményünk szerint távol áll a nemzet egységének kifejezésétől. Mindez azonban már a demokratikus átmenettől kezdve kódolva volt a magyar politikai rendszerbe. Az ugyanis a túlhatalom kialakulásának megakadályozására lett megalkotva. A valódi hatalom a nép által közvetlenül választott képviselők kezében összpontosult, nehogy szárba szökkenhessen valamiféle személyi kultusz. A politika jellege azonban világszerte a perszonalizáció irányába mozdult el, és ez Magyarországon a "cselekvőképesebb" miniszterelnök szerepét értékelte fel. Hack Péter, jogtudós, akit az LMP jelölt Novák Katalin lemondását követően, mint az ellenzék és a kormánypárt számára is esetlegesen elfogadható jelöltet, az ellenzék egy része által felvetett közvetlen köztársasági választás kapcsán érdekes gondolatokat

fogalmazott meg a köztársasági elnöki szerep korlátairól. "A jelenlegi hatáskörök mellett mivel tudnának kampányolni a jelöltek egy közvetlen elnökválasztáson? Hogy melyikük tudja szebben átadni a kitüntetések, vagy tud ügyesebben vonulni a dízsorfal előtt? Ha egy elnökjelölt például azt mondja, hogy a családok ügyét fogja képviselni, megoldja a lakhatási kérdést, csökkenti az inflációt, vagy segíti a gyerekek helyzetét, akkor fel kell tenni a kérdést: hogyan? Terjeszthet be törvényjavaslatokat, viszont egy ilyen parlamentáris rendszerben ezeket leszavazzák a képviselők. Az elnök a pozíciójából fakadóan odaállhat ügyek mellé, de érdemi változást nem tud keresztülvinni a törvényhozáson. Politikai értelemben az elnöknek egyetlen releváns döntési lehetősége van: szoros választási eredmény esetén eldönti, hogy kinek ad kormányalakítási megbízást." Hack saját jelölése kapcsán is úgy fogalmazott, hogy nincs személy, aki képes megtestesíteni a nemzet egységét, az elnöki tisztség az által kellene kifejezze a nemzet egységét, hogy egyforma távolságot tart minden politikai erőttől.

Láthatjuk tehát, hogy a rendszer olyan korlátokat állít a köztársasági elnöki szerep elé, ami túlmegy a személyes szerepfelfogás adta lehetőségeken. Hiszen adhatja az elnök az arcát ügyekhez, ahogyan tette ezt például Sólyom László vagy Áder János környezetvédelmi kérdésekben, de óhatatlanul azzal a váddal fog szembesülni, hogy túlterjeszkedik a hatáskörén, hiszen az aktív politikai szerepvállalás terepére merészkedik. Az ilyesfajta megnyilvánulás megosztó lehet, és

magába foglalja a politikai természetű hibák elkövetését, ahogyan ezt Novák Katalin esetében is láthattuk.

Álmegoldások örvényében

A rendszerváltás idején létező nemzeti egység többek között azért kopott el, mert nem prezidenciális, vagy félelnöki rendszer van Magyarországon, hanem parlamentáris. A köztársasági elnöki szerep körvonalazásakor szerették volna azt hinni, hogy a rendszerváltás aktusa által kialakult nemzeti egységet prolongálni lehet egy nagy tekintélyű, de nem tekintélyelvű szimbolikus figura által. Mára tudjuk, hogy ez nem sikerült. A köztársasági elnöki szerep, mint a nemzeti egység letéteményese tulajdonképpen egy Bibói értelemben vett álmegoldás. Bibó István a német politikai hisztéria okairól és történelmi háttéréről szóló, a háború alatt írott tanulmányában hosszasan értekezik a kelet-közép-európai országok általános problémáiról, többek között az álmegoldások jelenségéről. Ez alatt azt érti, amikor egy politikai közösség, "kitalál valami formulát vagy kompromisszumot, mellyel összeegyeztethetetlen dolgokat próbál összeegyeztetni, gondosan kimélve azokat az erőket, melyekkel a megoldás érdekében meg kellene küzdenie. Ezek azok a helyzetek, mikor egy ország úgy tesz mintha egységes volna, holott nem az." A rendszerváltást követően egy hasonló kompromisszum született, egy olyan helyzetben, amikor még nem volt világos miként fog alakulni a demokratikus verseny

Magyarországon. A rendszert megalkotók azt hitték, hogy az általuk megalkotott konstrukcióval háttérbe tudják szorítani a korábbi hagyományt, ami újra meg újra domináns pártokat, illetve tekintélyelvű politikusokat állított elő. 2010-re azonban mégis újfent előállt ez a helyzet, amelyben az elnök nem tud sem ellensúlyi szerepet játszani, sem egységet teremteni, mivel a valódi hatalom egy hosszú ideje kormányzó párt kezében összpontosul. Úgy véljük, hogy ez politikai beállítottságtól függetlenül igaz volna bármely szereplőre, aki ebbe a pozícióba kerül. Nem személyes kvalitások, vagy elszántság hiányában, hanem a rendszer alkotta korlátok okán. Egyszerűen a rendszer jellege és az általa megalkotott köztársasági elnöki szerep összeegyeztethetetlen, és a magyar társadalom jelentős része nincs tisztában azzal a hagyománnyal, amely a domináns pártok újbóli visszatérését eredményezi. Aki tehát a köztársasági elnöktől vár megváltást az egyre növekvő politikai polarizációra, annak csalódnia kell. Az az ideál, amit sokan elvárnának a mindenkori jelöltektől, már a kezdetekben sem valósult meg, a sosemvolt egység illúziója, pusztán egy álmegoldás, amelyet azzal lehetne felszámolni, ha jobban értenénk a politikai fejlődés természetét, és azt, hogy mindez hogyan hat a nemzeti egységre. A magyar politikai rendszer jelenlegi fejlettsége mellett csak így tud megvalósulni a nemzeti egység. Ez önmagában nem ok a pesszimizmusra. Ha ugyanis a politikai fejlődést egy nyitott végű folyamatként értelmezzük, akkor mindez idővel megváltoztatható, finomítható. Három évtized távlatából kezd világossá válni, hogy melyek azok az elemek, amelyek nem valósultak

meg, vagy nem úgy valósultak meg, mint ahogyan azt a demokratikus átmenet idejében elképzelték a politikusok és az állampolgárok. Az, hogy megvalósul-e valaha az a nemzet egységesítő szerep, amelyet annak idején elképzelték, nagyban függ attól, hogy kinyitjuk-e azokat a vitákat, amelyeket a rendszerváltás a gördülékeny átmenet érdekében jóindulatúan elfedett.

